

Mulsow, M., Rohls, J., *Socinianism and Arminianism. Antitrinitarians, calvinists and cultural exchange in seventeenth-century Europe* (Brill's studies in intellectual history CXXXIV; Leiden, Boston: Brill, 2005, ix + 306 blz., €99,-, ISBN 90 04 14715 2).

Er wordt de laatste tijd op meerdere fronten aandacht besteed aan het socinianisme. In dat kader past de hier besproken congresbundel, een tiental inleidingen in juli 2003 voorgedragen op het symposium 'Socinianism and Cultural Exchange' in het Seminar für Geistesgeschichte und Philosophie der Renaissance van de Ludwig-Maximilian Universität in München. De hier gebundelde voordrachten, sterk verschillend in kwantiteit en kwaliteit, zijn geordend in vijf afdelingen: Introduction, French Connections, Arminianism and Religious Plurality, From Poland to the Netherlands, English Quarrels. Elke bijdrage heeft een eigen literatuurlijst. Een namenregister sluit de bundel af.

Zoals vaker gebeurt met dit soort congressen en gebundelde inleidingen wordt er een wel erg royaal thema gekozen en dan maar hopen dat de aangeboden inleidingen min of meer passen binnen het voorgestelde kader. In dit geval was het thema wel erg ruim: 'A dialogue between recent studies on cultural transfer, research on the anti-trinitarian and liberal Protestant traditions, and the reconstruction of pluralization in the Early Modern period.' (viii-ix) Het moet dan toch al erg vreemd gaan als een inleiding daar niet in past. Maar de hoofdtitel van de bundel *Socinianism and Arminianism* is misleidend, want juist over dat concrete onderwerp gaan slechts enkele artikelen.

Een van de twee inleidende artikelen van Jan Rohls, 'Arminianism and Socinianism in the Netherlands until the Synod of Dort.' Een vlot geschreven overzicht, dat echter niet veel nieuws aandraagt en waarvoor geen literatuur van na 1995 is benut. De tweede inleidende bijdrage is van Martin Mulsow, 'The New Socinians: Intertextuality and Cultural Exchange in Late Socinianism.' In dit artikel komen de arminianen slechts incidenteel ter sprake, maar wordt wel een interessant beeld geschetst van de ontwikkeling van het socinianisme in de zeventiende eeuw aan de hand van leven en werk van enkele grote aanhangers van die stroming. De uitgebreide bibliografie geeft ook publicaties van 2002 en 2003.

Het deel over het arminianisme omvat drie boeiende bijdragen waarin Hugo Grotius centraal staat. Florian Mühlegger bespreekt diens Meletius en Ordinum pietas, waarin Grotius zeer uitgesproken standpunten innam over geloofsverschillen en wereldlijk overheidsgezag in kerkelijke zaken. Jammer dat geen gebruik is gemaakt van de riant uitgave van Grotius' *De imperio summarum potestatum circa sacra* van 2001 (Van Dam). Hans Blom wijst op parallellen tussen opvattingen van socinianen en passages in Grotius' *De jure belli ac pacis en in diens Defensio fidei* waarmee hij de remonstranten verdedigde tegen de beschuldiging van socinianisme. Dietrich Klein behandelt Grotius' ideeën over de islam als beschreven in Liber VI van diens *De veritate religionis christianae*.

Een vreemde bijdrage is het artikel van Didier Kahn over alchemie en antitrinitarisme bij de zestiende-eeuwer Nicolas Barnaud. Beter passend in de bundel is de inhoud van de artikelen over socinianen in Nederland: Roberto Bopoli over Hans Ludwlg Wolzogen en Descartes, en Luisa Simonutti over de Pool Samuel Przypkowsky en Philippus van Limborch. Vooral de bijdrage van Simonutti geeft nieuwe inzichten.

Als afsluiting bevat de bundel nog drie artikelen over Engelse onderwerpen: Sarah Hutton 'Platonism and the Trinity' over figuren als Anne Conway, Henry More en Christoph Sand; Douglas Hedley over de trinitarische controversen in de late zeventiende eeuw in Engeland; het grote essay van Stephen David Snobelen over Isaac Newton en zijn met de sociniaanse opvattingen parallel lopende ideeën over God.

Een boek met zoveel verschillende onderwerpen moet een goed register hebben waarmee de lezer snel de weg kan vinden in het gebodene. Maar helaas, deze bundel heeft een wel heel onvolledig personenregister. Er ontbreken de verwijzingen naar voetnoten met toch relevante informatie. Ook ontbreken vaak namen van personen die in de tekst zijn opgevoerd. En dan wordt opeens verwezen naar 16 bladzijden waar de naam van bijdrage-auteur Snobelen in een voetnoot voorkomt, 13 keer in zijn eigen artikel. Storend vind ik ook het ontbreken van enigerlei informatie over de auteurs van de artikelen. De hele bundel is trouwens slordig afgewerkt. Er staan veel te veel taalfouten, drukfeilen en verkeerde woordafbrekingen in. Kan een uitgever die zijn boeken zo duur verkoopt van die hoge opbrengst geen correctoren en ter zake kundige redacteuren betalen? Of mag dat niet meer van de aandeelhouders?

Alles bij elkaar hebben we hier te doen met een congresbundel die een weinig scherp omschreven titel en doelstelling heeft, maar waarin wel goede en zelfs enkele heel goede artikelen staan. De meeste bijdragen hebben bovendien de verdienste dat ze over een waaier van uiteenlopende deelonderwerpen minstens de huidige stand van het onderzoek laten zien. Maar ook deze bundel roept bij mij weer de vraag op wat de zin is van al die symposia, congresbundels en feestboeken met zo ongeveer alles omvattende onderwerpen, die ons niet zelden afhouden van meer gericht wetenschappelijk werk.

C. S. M. Rademaker

Otterspeer, W., *Orde en trouw. Over Johan Huizinga* (Amsterdam: De Bezige Bij, 2006, 254 blz., €19,90, ISBN 90 234 1832 8).

Dit essay over de voorlopig enige klassieke historicus die Nederland de afgelopen twee eeuwen heeft voortgebracht is wel getiteld 'orde en trouw', maar het had evenzogoed 'lust en gratie' kunnen heten. Of toch maar 'de kobold bij de kruidenier', naar het door Huizinga zo beminde sprookje van Andersen dat in een latere vertaling ook bekend is geraakt als 'het kabouterje bij de spekslager.' Dat sprookje gaat over een kobold of kabouter die bij een kruidenier woont en daar een fijn leven heeft omdat hij altijd heerlijke grutten met een kluitje boter te eten krijgt. In hetzelfde huis woont ook een student, die uit het pakpapier van de kruidenier een oud boek met gedichten vist en daar op zijn koude zolderkamertje in gaat zitten lezen. De kobold neemt deel aan de verrukking der poëzie, en redt het boek zelfs als het huis in brand vliegt. Maar tenslotte moet hij zijn leven toch verdelen tussen het genot van de studie der dichtkunst en het leven bij de kruidenier, van wie hij de onmisbare, lekkere grutjes krijgt.

Over die spanning tussen het een en het ander, tussen esthetische beleving en de harde eisen der dagelijkse werkelijkheid, is Huizinga vast zijn hele leven blijven denken. Want dit hier te bespreken boek gaat niet alleen over ernstige zaken als de ethische voorkeur van Huizinga voor een ordelijke contemporaine wereld en volstreekte trouw aan zijn eigen principes, die Otterspeer zowel in het leven als de werken van de grote geleerde weet aan te wijzen. Nee, het boek gaat ook en vooral over esthetische genoegens van een hoog gehalte, over intellectuele veelzijdigheid en beweeglijkheid, over fijnzinnige zoektochten naar harmonie en hartstocht tegelijk. Want wat is het wat de auteur in de eerste plaats aan Huizinga boeit? teksten voor de verrukte lezer in fonkelend proza, dat maakt dat Huizinga's werk in Otterspeers ogen ver, heel ver is verwijderd van het in vaak zompig Nederlands (of betrekkelijk verkeerd Engels, cheu) voorgestelde kennisplafond van minder getalenteerde vakbroeders.

Niet dat Otterspeer één onvertogen woord in deze richting zegt. Hij verdedigt alleen maar impliciet de kunstzinnige kant der geschiedbeoefening. Hij analyseert bijvoorbeeld Huizinga's stijl en laat zien dat het zo ook kan (of kon?), en stelt de historicus aan de lezer voor als een dichter in het diepst van zijn gedachten (55), die 'niet lineair, maar synesthetisch, niet pragmatisch, maar poëtisch' dacht. (163) Otterspeer verdiept zich met dit essay tevens in de nalatenschap van Huizinga aan de lezer. Het woord 'nalatenschap' suggereert de ordelijkheid van boedellijsten, de schijnbare overzichtelijkheid van een testament. Het verhult misschien enigszins het zicht op een heel geleerdenleven waarin beslissingen en voorkeuren van het ogenblik pas achteraf tot grote thema's worden en door ons, betweters van een latere generatie, als zodanig onderkend en beschreven.

Een blik op dat leven, dat Otterspeer ons in zijn eerste twee hoofdstukken gunt, overtuigt ons natuurlijk direct van de grote veelzijdigheid en beweeglijkheid van Huizinga — want zo kan men diens getuimel van het ene naar het andere onderwerp ook waarderen. Aanvankelijk leek zijn belangstelling de richting van de vergelijkende taalwetenschap uit te gaan, om ten slotte bij de geschiedenis van de oud-Indische literatuur en de godsdienst te belanden. Het pad van sanskritist leek gebaand, maar